

Jože Princič

**OD KOLEKTIVNO-
RAZREDNE DO
OMEJENE
INDIVIDUALNE
(SAMO)ODGOVORNOSTI
IN SOLIDARNOSTI
(1945-1954)**

Ko so maja 1945 v slovenskem prostoru prevzeli oblast komunisti, so hoteli po sovjetskem zgledu gospodarsko življenje čim prej preoblikovati, mu dati novo težišče in cilje. Korenita gospodarska in socialna preobrazba ni predpostavljala le nasilne odstranitve vseh oblik kapitalistične ureditve in njihovih nosilcev, vzpostavitve novih materialnih temeljev, uveljavitve novih proizvodnih odnosov in razvojne politike, temveč

tudi uveljavitev socialistične ljudske psihologije in družbenih vrednot.¹ V skladu z novimi odnosi so se morale preoblikovati tudi vrednote in tem so oblasti posvečale veliko pozornosti. Miselni prevzgoji ljudi in oblikovanju nove, proletarske, komunistične morale je bila namenjena še posebej velika pozornost, saj je po učenju partijskih ideologov združevala vse tiste elemente, »brez katerih ni mogoče zmagati v boju za zgraditev socializma in nove družbe«.² Izpostavljeni nosilci javnih funkcij so poudarjali, da si oblast ne prizadeva za vzpostavitev »nekakšnega kasarniškega socializma, niti ne sivega socializma, v katerem je uničena človeška individualnost, temveč socializma, ki bo povzdignil svobodo in razvoj človeka na najvišjo stopnjo«.³ Na tej stopnji naj bi socialistični družbeni red zagotavljal blagostanje slehernemu delovnemu človeku in ga obravnava kot enakopravnega člana družbe, katerega temeljnega dolžnost naj bi bila delovati v skupno dobro in postaviti kolektivne koristi pred individualne in splošne potrebe nad zasebne.

V prvih letih po koncu druge svetovne vojne v slovenski družbi še ni bilo pogojev za razmah posameznikove samoiniciative in odgovornosti na delovnem mestu in v podjetju. V skladu z načelom, da graditev socializma ne more biti stvar posameznika ali skupine, temveč vsega ljudstva,⁴ jo je bilo treba podrediti skupnim, kolektivnim potrebam, zahtevam in merilom.

SPREMEMBA IDEOLOŠKE PODLAGE, UVELJAVITEV NOVIH DELOVNIH NAVAD IN VREDNOT

Leta 1945 je Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) postala voditeljica celotnega družbenega življenja v državi. Osrednje vodstvo si je na vso moč prizadevalo, da bi Partija, ki so jo začeli pisati z veliko začetnico, čim prej postala tudi odločilni dejavnik v proizvodnem procesu, njena organizacija pa »orodje« za upravljanje gospodarstva. »Zato je danes najpomembnejše vprašanje vodilne vloge partije«, je poudarjal leta 1946 Boris Kidrič. »Njen avantgardni značaj se izraža ne samo v tem, da so komunisti prvi pri delu, da najodločneje zastopajo partijska stališča v vsakodnevem delu, temveč tudi v tem, da se mora ukvarjati z vsemi vprašanji političnega življenja. Partija mora okrepiti svojo vlogo avantgarde in v resnici postati upravljavska sila celotnega življenja v državi«.⁵ Od članov partije se je torej pričakovalo, da bodo s svojim zgledom pritegnili »široke ljudske množice« k skupni graditvi socializma.

1 Kidrič, SD, V, str. 279.

2 Vlahović, O nekaterih vprašanjih, str. 119.

3 Kidrič, SD, V, Razgovor, str. 363.

4 Ljudska pravica-Borba, 2. 11. 1953, Socializem zahteva novega človeka, str. 1.

5 Kidrič, SD, IV, Osvobodilna fronta, str. 412.

Po zvezni ustavi iz 31. januarja 1946 je vsa oblast izhajala iz ljudstva in pripadala ljudstvu. Partijska ideologija je priznavala le delovno ljudstvo, v katerega so spadali poleg delavcev še kmetje in delovna inteligenca, v prvem času po osvoboditvi pa še vsi srednji sloji in »vsi tisti patrioti ne glede na družbeni in gospodarski položaj, ki jim je narod in državni interes nad vsako drugo koristjo«. ⁶ Med temi »ljudskimi silami« je bil najpomembnejši člen delavski razred na čelu s KPJ kot njegovo avantgardo. Predstavljal je najmočnejši »steber«, na katerega se je lahko oprla partijska država pri uresničevanju svojih zamisli, zato je bil predviden kot najpomembnejši proizvodni in tudi kontrolni dejavnik bodočega gospodarskega razvoja. ⁷ Zaradi vodilne vloge se je od delavcev pričakovalo, da bodo delali več, kot se je od njih zahtevalo v normalnem delovnem času, da bodo svoje delovne napore povezali z vztrajnostjo in iznajdljivostjo in da bodo neprestano dvigali produktivnost. ⁸

Da pa bi bilo delovno ljudstvo pripravljeno slediti vladajoči partiji pri uresničevanju revolucionarnega programa, ga je bilo treba miselno prevzgojiti, ⁹ mu »vcepiti« kolektivno zavest ¹⁰ in vrednote, na katere je prisegala KPJ. Poteze in vrednote, ki so bile lastne komunistom, so torej morale postati »poteze značaja vsega našega ljudstva«. ¹¹

Vrednote, ki so postale sestavni del nove gospodarske stvarnosti, lahko razdelimo na več skupin. V prvo so sodile vrednote splošno političnega in združevalnega značaja, ki so postale obvezen spremljevalec gospodarske dejavnosti. Med njimi je bila do leta 1948 na prvem mestu Sovjetska zveza kot zgled, ki je s svojo ideologijo, politično ekonomijo in centralno planskim gospodarstvom predstavljala vzorec za oblikovanje jugoslovanske gospodarske ureditve in novih proizvodnih odnosov. V Sloveniji so poleg »boljševiškega odnosa do stvari«, ¹² poudarjali tudi velike zasluge ZSSR pri osvoboditvi naše republike. Edvard Kardelj je v javnem nastopu junija 1945 rekel: »Če je en narod na svetu dolžan večno zahvalo Sovjetski zvezi in sovjetskimi narodom ter slavni Rdeči armadi, tedaj je to slovenski narod (...). Mi se imamo zahvaliti predvsem Sovjetski zvezi za zmago in za perspektivo srečnejše bodočnosti, ki se danes odpira pred nami. In zato je naša hvaležnost Sovjetski zvezi, sovjetskimi narodom in slavni Rdeči armadi ter velikemu Stalinu brezmejna in večna«. ¹³ Do imfornbirojevskih dogodkov so bile vse javne manifestacije, javni nastopi in mitingi prežeti s predstavtivijo Sovjetske

6 Ljudska pravica, 6.5.1945, Ljudske sile na čelu z delavskim razredom so vzele oblast, str. 2.

7 Ljudska pravica, 31.5.1945, Maršal Tito govori z zastopniki žena, mladine in delavcev, str. 1.

8 Ljudska pravica, 5.6.1945, Moč ljudskih množic, str. 1.

9 Petletni plan, str. 8.

10 Ljudska pravica, 22.1.1947, Lenin in naša borba, str. 1.

11 Vlahovič, O liku komunista, str. 56.

12 Drnovšek, *Zapisniki*, str. 43.

13 Ljudska pravica, 11. 6. 1945, Govor Edvarda Kardelja na Kongresnem trgu, str. 1.

zveze kot države velikih uspehov in uspešne graditve pravičnih socialističnih odnosov.

Čisto v ospredju med vrednotami te prve skupine je bila tudi domovina, Jugoslavija, ki je poleg političnega bratstva in enakosti simbolizirala tudi ekonomsko enotnost, solidarnost in federativno, to je skupno industrijsko izgradnjo. Ker je načelo federativne graditve predpostavljalo omejitve lastnih, tj. nacionalnih razvojnih načrtov, v Sloveniji ni dobilo večinske podpore. Četudi so vodilni partijski funkcionarji vseskozi napovedovali boj slovenskemu gospodarskemu partikularizmu, provincializmu in ozkogrudnosti, in si močno prizadevali, da bi »slehernega delovnega človeka« prepričali, da je treba »osredotočiti vse sile v državi in usmerjati razvoj z enim planom«, da bi dosegli glavni cilj na gospodarskem področju, to je zgraditev v vseh pogledih močne jugoslovanske države.¹⁴ »Brez ustvarjanja jugoslovanske zavesti«, je poudarjal Edvard Kardelj, »ni mogoče ustvariti velikih stvari in tesneje povezati narode v skupnem ustvarjalnem delu.«¹⁵

V drugi skupini so bile vrednote, povezane z graditvijo proizvodnih odnosov. Med njimi je bila najpomembnejša vrednota delo, ki mu je v socialistični ideologiji pripadlo posebno mesto. V šolah, proizvodnih obratih in uradih so še dolga leta visele parole, na katerih je bilo z velikimi črkami napisano »Delu čast in oblast«. Delo je v socialistični družbi postalo »izvir in podlaga za naše blagostanje«, je razlagal Boris Kidrič.¹⁶ Postalo je najvišja družbena vrednota¹⁷ in tudi najpomembnejša dolžnost delovnega ljudstva, zato se je od njega upravičeno pričakovalo in tudi zahtevalo, da »izvrši vse, kar je potrebno za utrditev gospodarstva«, da bodo potem lahko industrijska proizvodnja, prehrana in tudi trgovina »tekli kot še nikdar.«¹⁸ V novi družbeni zavesti je postal pojem delovna dolžnost raztegljiv in večplasten. V povojnem razdejanju, ko so bili porušeni ali poškodovani mnogi industrijski, stanovanjski in infrastrukturni objekti in je primanjkovalo vsega, kar so potrebovali za obnovo, od gradbenega materiala do prevoznih sredstev, goriva in surovin, so postali delovni napor, tako v prostovoljni kot prisilni obliki, osrednji proizvodni in tudi obnovitveni dejavnik. Zato so poleg rednega delovnega časa, ki ni bil več omejen le na osem ur, temveč je trajal toliko, kot je bilo treba, da bi pravočasno izpolnili proizvodne in druge plane, uvedli še več vrst dopolnilnega in obveznega dela. Največjo težo je imelo prostovoljno in brezplačno delo, ki je v času obnove postalo »osnovni pogoj za ustvarjanje socialističnega gospodarstva«¹⁹ in dokaz, da je v socializmu

14 Kidrič, SD, IV, str. 180-181.

15 Ljudska pravica, 20. 11. 1946, Ustavodajna skupščina je na drugi seji izvolila svoje Predsedstvo, str. 1-2.

16 Kidrič, SD, IV, str. 66.

17 Ljudska pravica, 24.2.1946, Pomen in značaj udarniškega dela, str. 2.

18 Prinčič, Mariborsko gospodarstvo, str. 167-168.

19 Prav tam, str. 168.

delo »prenehalo biti suženjsko breme ter je postalo zadeva časti in slave, zadeva ponosa in junaštva«. ²⁰ Najbolj razširjena oblika prostovoljnega dela, ki je zajela vse državljane, so bile množične delovne akcije, ki so bile organizirane v popoldanskem času, ob nedeljah in drugih rednega dela prostih dnevih. Oblast je načrtno razvijala nov odnos do dela in pričakovala, da bo z njegovo uveljavitvijo zagotavljala množični delovni polet, v katerem je videla »najboljše jamstvo ne le za ohranitev doseženih pridobitev, temveč tudi za njihovo nadaljnje širjenje na vseh področjih gospodarskega in družbenega življenja«. ²¹ Po njenem se je nov odnos do dela najbolj izražal v socialističnem tekmovanju in udarništvu, delovni disciplini, varčevanju in ustvarjalni iniciativi. Po sovjetskem zgledu je bila tudi v Jugoslaviji socialističnemu tekmovanju med posameznimi podjetji v republiškem in državnem merilu, pa tudi znotraj podjetij med posameznimi oddelki in delavci, namenjena osrednja vloga pri pospeševanju proizvodnje in preseganju planskih zadolžitev. ²² Leta 1946 se je začelo večletno obdobje neprestanih tekmovanj, ki naj bi s krepitvijo delovne discipline in požrtvovalnosti »končno pripomoglo do tega, da dobimo delavca in nameščenca, sposobnega za nov družbeni red«. ²³ Podjetja so tekmovala v izpolnjevanju planov (proizvodnega, investicijskega), preseganju norm, zniževanju cen in proizvodnih stroškov, izboljšanju kakovosti izdelkov, prihranku surovin in pogonskega goriva, delovni disciplini, opravljenem številu prostovoljnih delovnih ur itn. Najbolj množična in tudi časovno najdaljša, saj so trajala po več mesecev, so bila vsakoletna tekmovanja v počastitev prvega maja. Zajela so vsa gospodarska področja in velik del podjetij po vsej državi. ²⁴ Večmesečna so bila tudi tekmovanja v počastitev kongresov KPJ²⁵, LMJ, ESJ,

20 Ljudska pravica, 11. 1. 1946, Razvijajmo delovni polet in tekmovanje!, str. 1.

21 Ranković, Borba za nadaljnji razvoj, str. 25.

22 Sovjetska teorija je socialistično tekmovanje uvrstila med najpomembnejše dejavnike razvoja proizvodjalnih sil v stadiju socializma. Ta posebna vrsta dela, ki je temeljila na načelu tovariškega sodelovanja in socialistične vzajemne pomoči, je vse svoje prednosti pokazala v množični obliki oziroma uporabi. Pri njeni predstavitvi so sovjetski načrtovalci izpostavili, da njegovi rezultati niso namenjeni osebnemu bogatenju, temveč splošnim koristim in potrebam. – Glej: Ostrovitljanov, str. 28-39.

23 Prinčič, Mariborsko gospodarstvo, str. 169.

24 Leta 1947 je prvomajsko tekmovanje trajalo od januarja pa do konca aprila. V tekmovanju med rudarskimi podjetji je v Sloveniji prvo mesto pripadlo trboveljskemu rudniku, ki je v jugoslovanskem merilu zasedel drugo mesto. Rudnik je proizvodni plan presegel za 18,3 %, znižal proizvodne stroške za 10 %, storilnost pa dvignil za 17,1 %. Med tekstilnimi podjetji je bila Predilnica in tkalnica v Trziču proglašena za najboljši delovni kolektiv v državi; proizvodni načrt je preseгла za 12 %. Peko iz Trziča je dosegel prvo mesto v tekmovanju usnjarske industrije v držav: povprečno je na mesec povečal proizvodnjo za 15,1 %. Železarna Štore je proizvodni plan preseгла za 92 % in dosegla prvo mesto med metalurškimi podjetji v republiki. Za najboljše gradbeno podjetje v republiki je bilo proglašeno podjetje, ki je gradilo hidroelektrarno Mariborski otok.

25 V Sloveniji se je tekmovanje v počastitev V. kongresa KPJ začelo konec maja 1948, ko so delavci mariborske Predilnice in tkalnice s svojega množičnega sestanka poslali CK KPJ pozdravno pismo s priloženimi delovnimi obveznostmi, ki so jih sklenili opraviti v naslednjih mesecih. Ob tej priložnosti je podjetje pozvalo k tekmovanju vse tekstilne obrate v republiki. Temu zgledu so sledile

OF. Po teden in še več so trajala tekmovanja v počastitev oktobrske revolucije in raznih drugih obletnic, pomembnih v zgodovini revolucionarnega delavskega gibanja. Veliko pozornost so javni mediji namenjali tekmovanjem mladinskih delovnih brigad, frontnih brigad in tekmovanju pred volitvami.²⁶

Udarniško delo je bilo sestavni del socialističnega tekmovanja. Njegov cilj je bil trajna rast industrijske proizvodnje. Oblast si je prizadevala, da bi udarnišтво, katerega bistvo je bila racionalizacija proizvodnje in povečanje delovne produktivnosti, dobilo razsežnosti množičnega gibanja, kot se je to zgodilo v ZSSR, in da bi bili udarniki podobno spoštovani, kot so bili junaki iz časa vojne. Že spomladi leta 1946 so bili določeni pogoji, ki jih je bilo treba izpolniti za pridobitev tega častnega naziva, in tudi materialne ugodnosti, ki so jih udarniki prejeli kot nagrado.²⁷ Do konca leta 1949 je bilo v Sloveniji proglašanih okoli 39.000 udarnikov.²⁸ Prispevek prostovoljnega udarniškega dela zaposlenih delavcev in ostalega prebivalstva je bil velik, saj je bila glavnina obnovitvenih del v prvih dveh povojnih letih opravljena z brezplačno delovno silo in z minimalnimi finančnimi sredstvi. Z leti je pripravljenost prebivalstva za prostovoljno in udarniško delo upadala in je na začetku petdesetih let že povsem popustila. Najdlje, skoraj do konca druge jugoslovanske države, so se obdržale mladinske delovne brigade.

Z delovno disciplino je bilo tesno povezano povečanje proizvodnje, zato je morala postati »stvar politične zavesti« in osrednja planska naloga.²⁹ Tudi velik poudarek na inovatorstvu oziroma iznajditeljstvu je bil odraz družbeno-političnih sprememb in novega odnosa do dela. Kot »najboljši delavski in strokovni kadri,

skoraj vse sindikalne organizacije v Sloveniji. V tekmovanju, ki je potekalo do konca V. kongresa KPJ, so posamezna podjetja preseгла vse tekmovalne rezultate. Tako je Prešernova delovna brigada v Železarni Jesenice preseгла proizvodni plan za 97 %, posamezni oddelki v Tovarni emajlirane posode v Celju pa od 132 % do 325 %. Najboljše tekmovalne rezultate so dosegla podjetja na območju mesta Maribor, po strokah pa so bila najboljša tekstilna podjetja.

26 Od 10. do 17. marca 1948 se je predvolilnega tekmovanja (pred volitvami v okrajne LO) v Ljubljani udeležilo 25.676 članov OF. Opravili so 119.275 prostovoljnih delovnih ur, od tega 100 000 na gradbiščih in 19.000 v proizvodnji.

27 Konec aprila 1946 je bil sprejet zvezni pravilnik o načinu in pogojih za proglašenje udarnikov. Po tem pravilniku je udarnik lahko postal tisti, ki je »individualno ali kolektivno« sodeloval v delovni tekmi in je pri osemurnem delovnem času presegel normo najmanj za 20 %, pri čemer kakovost izdelkov ni bila prizadeta. Nadalje tisti, ki v času tekmovanja sicer niso presegli norme in proizvodne naloge, so pa prihranili material, gorivo, mazilo itn. za najmanj 10 %, pod pogojem, da ni trpela niti proizvodnja niti stroji. In tretjič tisti, ki so s svojimi predlogi in iznajdbami racionalizirali, pospešili proizvodnjo ali zagotovili materialno korist. Pravilnik je določal tudi materialne ugodnosti. Udarniki so bili upravičeni do posebnih kart, ki so jim zagotavljale predprave do nakupa vozovnic, vstopnic za gledališke in kino predstave, pri zdravniških pregledih in namestitvah v bolnišnicah. Upravam podjetij je dal tudi možnost predlaganja denarnih nagrad tistim, ki so se še posebej izkazali.

28 Leta 1946 je bilo v Sloveniji proglašanih 1444 udarnikov. Leta 1947 se je njihovo število dvignilo na 6972. Leta 1948 jih je bilo 10.761, leta 1949 pa 19.920. Skupaj je bilo torej do konca leta 1949 proglašanih 38.397 udarnikov.- Ljudska pravica, 19.1.1950, Število udarnikov je poraslo z letom 1947 na 275,67 %, str. 3.

29 Kidrič, SD, IV, str. 87; isti, SD, V, str. 272.

ki v stopnjevanem poletu izpolnjujejo tehnično znanje in znanost«, so iznajditelji postali vzor iznajdljivosti, točnosti in natančnosti pri delu. Predstavljeni so bili kot »ljudje, ki ne poznajo stagnacije, ki ne poznajo konzervativizma, temveč korakajo smelo in rušijo vsa zastarela pojmovanja tehnike« ter tako najdosledneje uresničujejo rek: tehniko ljudstvu in za ljudstvo.³⁰ V prvih povojnih letih, ko je bil uvoz strojne opreme omejen, so prav inovatorji s svojimi tehničnimi rešitvami v številnih tovarnah preprečili ustavitev proizvodnje.³¹

Pomembna dolžnost »delovnega človeka« je bilo dejavno sodelovanje v boju proti notranjim sovražnikom. »Vsakdo lahko pomaga pri izgradnji tudi tako, da na delu s pažnjo proti vsakemu posamezniku razkrinkuje malomarneže in saboterje. To ni denunciacija,« je v svojem govoru v Mariboru junija 1945 poudaril minister Franc Leskošek, temveč »dolžnost in čast vsakega delavca«. Molčečnost je veljala za greh. Kategorija notranjih sovražnikov je bila zelo široka. Poleg špekulantov, saboterjev, črnoborzijancev, vojnih dobičkarjev, delomrznežev in drugih »parazitov ljudstva« so v obravnavanem obdobju vanjo šteli še člane nemške manjšine in Kulturbunda, narodne izdajalce, pa tudi vse tiste, ki so rušili delavsko enotnost in cepili njene vrste«. Proti njim je začela oblast biti »neizprosni boj«, hotela jih je čim prej »odstraniti iz naše skupnosti in jih napraviti neškodljive«. ³²

KOLEKTIVNA ODGOVORNOST IN RAZREDNA SOLIDARNOST V ČASU CENTRALNO PLANSKE UREDITVE

V obdobju administrativnega upravljanja gospodarstva, to je v letih 1945 do 1950, je država nastopala kot »vseobsegajoč in vsemogočen gospodarski monopol, ki ga upravlja uradniški aparat«. ³³ V imenu delavskega razreda si je prilastila in tudi nastopala kot lastnik osnovnih proizvodnih sredstev. Njena lastninska pravica nad njimi je bila nedeljena in neomejena. Po določitvi zakona o državnih gospodarskih podjetjih iz leta 1946 so bili za njihovo vodenje imenovani direktorji oziroma ravnatelji. Podjetja, za katera se je tedaj že začel uporabljati naziv delovni kolektivi, so vodili po predpisih, pravilih podjetja in navodilih pristojnega državnega organa. Z letom 1947 je moral direktor »oblast« v podjetju deliti s sekretarjem tovarniške partijske organizacije in predsednikom sindikalne

³⁰ Ljudska pravica, 1. 5. 1947, Razmah iznajditeljstva-eden osnovnih pogojev za izvedbo petletke, str. 10.

³¹ Med posebej izpostavljenimi je bil Edo Bregar-Don, ki je leta 1946 s svojimi izumi preprečil ustavitev proizvodnje v Tovarni celuloze v Goričanih. Najprej je iz starih strojev izdelal stroj za izdelavo klobučevine, potem pa še tesnilo za cevi na največjem parnem kotlu. Omeniti je treba tudi direktorja Kemične tovarne v Medvodah, prof. Vladimirja Ličena, ki je s svojimi iznajdbami izboljšal proizvodni proces v tovarni izolacijskih plošč v Ilirski Bistrici.

³² Prinčič, Mariborsko gospodarstvo, str. 169.

³³ Komunist, 1951, št. 4-5, O osnutkih novih gospodarskih zakonov, str. 19.

podružnice. Delovni kolektiv, to je vsi zaposleni v podjetju, pri njegovi upravi niso bili udeleženi, so pa lahko preko sindikalne organizacije dajal direktorju predloge za večjo produktivnost, izboljšanje delovnih pogojev. O nepravilnostih pri njegovem delu so lahko obvestili pristojno državno upravo oziroma direkcijo. V prvem obdobju socialistične države so torej delavci lahko nastopali le v vlogi svetovalca in so zato imeli posreden vpliv pri upravljanju podjetja. Njihovo plačo so določale uredbe vlade. Sistem norm je le deloma spodbujal posameznika, pogosto na škodo ostalih.

Oblast je od delavca pričakovala in tudi zahtevala, da se otrese starih navad in nazorov, ter osebne koristi podredi skupnim družbenim in razrednim interesom. »Vsak posameznik se bo moral opredeliti«, je poudarjal Boris Kidrič, kajti »tu ne bo sredine«, temveč se bodo »vse sposobnosti posameznika merile po njegovi predanosti državi«. ³⁴ V novih družbenih razmerah se bo moral »sleherni državljani navzeti duha, ki je vodil borce skozi vojno«, prevzeti ga bo morala »enodušna in zavestna državljanska disciplina«, ki zahteva zavestno izpolnjevanje odredb narodne oblasti. ³⁵ Najpomembnejši zakoni, kot sta bila ustava in zakon o prvem petletnem planu, sta kot najvišjo dolžnost in čast vsakega državljanca FLRJ postavila maksimalne delovne napore, izpolnjevanje planskih nalog in še drugih zahtev družbene skupnosti.

Novi človek, katerega podobo so risali partijski ideologi v prvih letih po koncu druge svetovne vojne, je moral biti nesebičen, iskren, pogumen, skromen in vztrajen. ³⁶ Biti je moral tudi odločen in ni smel bežati pred odgovornostjo. ³⁷ Najpomembnejša odgovornost in še zlasti tudi moralna obveznost vsakega pripadnika revolucionarnega razreda je bila, da »do konca izpolni dolžnost do svojega razreda, do svojega ljudstva, in da daje interesom skupnosti prednost pred osebnimi interesi«. ³⁸ Iz povedanega lahko zaključimo, da je oblast v prvem obdobju socialističnega razvoja posamezniku predpisala, določila, odredila vrste odgovornosti in zahtevala, da jih je tudi uresničeval. Te odgovornosti pa niso bile opredeljene v individualnem smislu, temveč so bile kot celoten vrednostni sistem povsem podrejene skupnim oziroma kolektivnim interesom in potrebam. Zato partijsko izrazoslovje iz tega obdobja pojma samoodgovornosti posameznika ne pozna in ga tudi ne uporablja. Če pa ga je že, pa je veljalo le za člane komunistične stranke, od katerih se je v vsakem trenutku pričakovalo in zahtevalo, da imajo »veliko zavest odgovornosti«. ³⁹

34 Ljudska pravica, 15. 5. 1945, V boj za obnovo, str. 2.

35 Ljudska pravica, 30. 5. 1945, Za zavestno narodno disciplino, str. 2.

36 Ljudska pravica, 5. 9. 1948, Borba za socializem v Jugoslaviji in V. kongres KPJ, str. 1-2.

37 Vlahović, O liku komunista, str. 52-53.

38 Vlahović, O nekaterih vprašanjih, str. 120.

39 Ljudska pravica, 10. 10. 1946, Za pravilno tolmačenje naše linije, str. 1.

Tudi pojem solidarnosti je vladajoča politika v letih 1945 do 1950 razumela in ga zato tudi uporabljala v kolektivnem smislu. Kot pomembno načelo proletarske morale je v prvi vrsti predpostavljala medsebojno pomoč v odnosih med posameznimi narodi in tudi državami. Prednost je seveda dajala krepitvi vseh oblik solidarnosti med slovanskimi narodi, ki so bili »stoletja razdeljeni, sedaj pa je prišel čas, da se tesno povežejo v nepremagljivo silo«. ⁴⁰ Med posameznimi državami je Jugoslavija največ gospodarske pomoči namenila Albaniji. Vse do informbirojevskih dogodkov ji je redno zagotavljala znatno materialno, denarno in strokovno pomoč. ⁴¹

Gospodarska solidarnost med jugoslovanskimi narodi je bila sestavni del politike bratstva in enotnosti. Kot pomembni povezovalni vrednoti so ji precej pozornosti namenili že v razpravah o povojni ureditvi in prvih nalogah pri prevzemu oblasti, ki so potekale v okviru Študijske komisije in posameznih odsekov pri Predsedstvu SNOS. Ko so decembra 1944 obravnavali finančno problematiko, so posamezni referenti izpostavili, da bodo morale gospodarsko uspešnejše federalne enote pomagati revnejšim, manj razvitim federalnim enotam tako, da se bo del njihovega deleža v državni proračun namenil za pokritje primanjkljaja manj razvitih federalnih enot. Takšno načelo solidarnosti in pomoči naj bi veljalo tudi znotraj federalne enote kot oblika pomoči manj razvitim okrožjem oziroma okrajem in krajem. ⁴² Leta 1947 pa je gospodarska solidarnost med jugoslovanskimi narodi postala temeljna sestavina razvojne politike in prvega petletnega gospodarskega načrta, kajti »bratstvo in enakost naših narodov bi ostala prazna fraza, če (petletni) plan ne bi (...) omogočil gospodarskega in kulturnega dviga zaostalih republik in odstranitev razlik v razvojni stopnji«. Iz tega je sledilo, da je treba v času prve petletke »največ investirati tam, kjer je gospodarstvo najmanj razvito«, ter najtežje breme industrializacije naložiti razvitejšim republikam. Po Kidričevem mnenju bi se morali za tako politiko zavzemati do takrat, ko bodo »zaostale republike v revolucionarnih skokih dosegle, in če bodo imele naravne pogoje, tudi presegle, razvite republike«. Prvi petletni plan gospodarskega razvoja FLRJ, ki je bil sprejet spomladi 1947, je predvidel, da se bodo LR Bosna in Hercegovina, Makedonija in Črna gora razvijale dvakrat hitreje kot bolj razvite republike. V skladu z zakonom je bil večji del investicij namenjen za graditev novih industrijskih objektov, skoraj vsi pa so bili »locirani« na ozemlju gospodarsko manj razvitih republik. ⁴³

Predpisana solidarnost med gospodarstvi posameznih republik je prišla najbolj do izraza najprej pri gospodarski obnovi, nato pa pri pospešeni elektri-

40 Ljudska pravica, 5. 12. 1946, O sodobnem slovanskem gibanju, str. 1.

41 Hadalin, Jugoslovansko-albanski gospodarski odnosi, str. 131-150.

42 Čepič, Obravnava ključnih vprašanj, str. 136.

43 Prinčič, *Slovenska industrija*, str. 38-39.

fikaciji in industrializaciji države. V letih 1945 in 1946 so slovenska gradbena podjetja v posameznih federalnih enotah obnavljala v vojni prizadete infrastrukturne, stanovanjske in javne objekte ter prevzela graditev posameznih elektroenergetskih in industrijskih objektov.⁴⁴ V naslednjih letih se je morala slovenska industrija odreči precejšnjemu delu ustvarjene akumulacije ter preusmeriti svojo proizvodnjo za zadovoljevanje potreb široke porabe, izvoza in uvoza in industrijske izgradnje za celo državo. Slovenija je nadaljevala s pošiljanjem gradbene opreme in strokovnjakov v druge dele države. Podjetjem v drugih republikah je morala odstopiti del osnovnih sredstev pa tudi strojne in druge opreme, ki je bila dodeljena Jugoslaviji na račun reparacij, dobav od Unre in pomoči zahodnih zavezniških držav.⁴⁵ Medrepubliška gospodarska solidarnost ni bila enosmerna. Na račun solidarnostne pomoči so tudi posamezna slovenska podjetja prejela del potrebnih strojev in opreme iz drugih republik.⁴⁶

V tem času je oblast načrtno krepila in spodbujala solidarnost na ravni podjetij. Eden prvih in najodmevnejših primerov je bila solidarnostna pomoč Rudniku rjavega premoga Ravna Reka, ki ni mogel doseči predvidene proizvodnje. Na pomoč so priskočili rudarji iz vse države. Izdelan je bil vrstni red rudnikov, ki naj bi sodelovali pri jamskih in zunanjih delih. V akciji, ki se je začela septembra 1946 in trajala več kot eno leto, so sodelovali tudi slovenski rudniki. Prvi se je v akcijo vključil premogovnik iz Zagorja.⁴⁷

V letih 1945 do 1950 je blagovna menjava med posameznimi republiškimi gospodarstvi potekala na podlagi podrobnih planskih razdelilnikov in kontingentov, ki jih je za posamezna časovna obdobja odredila Zvezna planska komisija, razdelala pa so jih posamezna zvezna ministrstva. Tako kot druge republike je tudi Slovenija v tej centralistični gospodarski ureditvi nastopala v dveh vlogah. Kot glavna porabnica je za vzdrževanje tekoče proizvodnje in zagotavljanja redne oskrbe in prehrane prebivalstva iz drugih republik prejemale manjkajoče surovine in živila. Kot glavna proizvajalka pa je morala posamezne presežke pri proizvodnji in pridelavi odstopati republikam, kjer jih je primanjkovalo. Obe vlogi sta bili izraz stvarnega položaja Slovenije in njenega gospodarstva. Slovenija je bila glede večine živil odvisna od uvoza iz drugih republik. Ob tem pa je s svojo industrijsko proizvodnjo pokrivala znaten del potreb po kovinskih, tekstilnih, usnjarskih in še drugih industrijskih proizvodih v drugih delih države. Kljub

44 Prav tam, str. 29.

45 Prav tam, str. 85-86.

46 Leta 1948 je usnjarsko podjetje Indus iz Ljubljane prejelo del strojne opreme iz kombinata Borovo (Hrvaška), naslednje leto pa tovarna usnja Standard iz Kranja stroj za numeriranje z elektromotorjem od srbskega podjetja Balkan Niš. Leta 1950 je Karlovačka industrija kože odstopila dva stroja in prešo Tovarni usnja Slovenske Konjice.

47 Ljudska pravica, 16. 11. 1946, S tem, da bomo pomagali drug drugemu, bomo utrjevali enotnost naših narodov, str. 4.

prizadevanjem oblasti se medrepubliška solidarnost na gospodarskem področju med prebivalstvom ni nikoli ukoreninila.

Predvsem s političnega stališča je bila zelo pomembna razredna solidarnost, to je utrditev zveze med delavci in delovnimi kmeti, se pravi z bajtarji ter z malim in srednjim kmetom. Pobuda je bila na strani delavcev oziroma podjetij, ki so že leta 1945 iz svojih (in mestnih) zalog začeli na podeželje pošiljati tekstilno in drugo industrijsko blago. Leta 1946 so mariborska podjetja ob koncu tedna organizirala delovne obiske v vaseh. Delavci so geslo »pomagajmo drug drugemu« uresničevali tako, da so pomagali pri kmečkih delih, popravljali orodje, kmečke in druge stroje, na koncu dneva pa so skupaj pripravili miting s kulturnim programom.⁴⁸ Z letom 1946 so na sindikalnih in drugih kongresih kot eno od pomembnejših nalog sprejeli učvrstitev povezave med delavci in kmeti.⁴⁹ Oblast je začela načrtno vključevati mlajši del kmečkega prebivalstva v množične prostovoljne delovne akcije, mladinske delovne brigade, frontne delovne brigade in številna delovna tekmovanja.

ŠIRITEV SISTEMSKE PODLAGE: NOVI GOSPODARSKI SISTEM IN DELAVSKI SVETI

Zaradi informbirojevskih dogodkov in tudi zahtev vodilnih zahodnih držav, ki so svojo pomoč pogojevale s sistemskimi spremembami, je jugoslovansko partijsko vodstvo v letih 1949-1951 sprejelo zasnovo novega gospodarskega sistema. Nova gospodarska miselnost je bila srednja pot med staro partijsko miselnostjo, da mora država še vedno usmerjati temeljna gospodarska gibanja, in novimi proizvodnimi odnosi, ki so zahtevali večjo poslovno in proizvodno samostojnost podjetij in bolj uravnotežena gospodarska gibanja. Novi gospodarski sistem, ki je uradno začel veljati 1. januarja 1952, zato ni več temeljil na državni lastnini proizvodnih sredstev ter njihovem upravljanju in podrobnem administrativnem načrtovanju, temveč na družbeni lastnini, na družbenih planih in samostojnih planih delovnih organizacij, na delnem upoštevanju zakonitosti tržnega gospodarstva in na delavskem upravljanju. Po novi zakonodaji so imeli državni organi pravico in dolžnost, da se vmešavajo v gospodarsko delovanje gospodarskih organizacij le, če je »grozilo, da bodo s subjektivno dejavnostjo porušile temeljne proporce družbenih planov«.⁵⁰

Na začetku petdesetih let je prišlo še do nekaterih sprememb v gospodarsko politični ureditvi, ki so pomembna za našo obravnavo. Na področju državne

48 Prinčič, Mariborsko gospodarstvo, str. 167.

49 ARS, AS 546, Zapisnik I. svobodnega kongresa delavcev in nameščencev usnjarsko predelovalne industrije Jugoslavije, 24.-26.2.1946.

50 Komunist, 1951, št. 4-5, O osnutkih novih gospodarskih zakonov, str. 20.

uprave je bila izvedena decentralizacija. Zvezna in republiška vlada sta zmanjšali število uslužbencev, razpustili aparat centralnega planiranja z ministrstvi in jih nadomestili s sveti in direkcijami, ki so prevzeli koordinacijo in upravo posameznih gospodarskih področij in dejavnosti. Še pomembneje je bilo, da sta se spremenila položaja direktorja in podjetij. Direktor je postal javni delavec in hkrati uslužbenec podjetja. Še vedno ga je imenoval državni organ, vendar v sporazumu z delavskim svetom in upravnim odborom. Kot uslužbenec podjetja, ki je bil odgovoren za svoje delo upravnem odboru, je moral varovati interese podjetja. Kot direktor pa je bil odgovoren za upoštevanje zakonitosti in za izvajanje predpisov.⁵¹ Podjetja so dobila več pristojnosti pri načrtovanju proizvodnje in sprejemanju poslovnih odločitev, ki so bile vezane na tržišče. Tako je pojem socialističnega podjetja dobil novo vsebino. Boris Kidrič, duhovni oče novega gospodarskega sistema, ga je opredelil kot proizvodno-komercialno gospodarsko organizacijo, ki v sklopu socialistične blagovne proizvodnje proizvaja in zamenjuje blago, pri čemer kot ekonomsko-pravni individuum upošteva veljavne predpise.⁵²

Razvojni skok in krepitev ekonomske moči podjetij sta bila sestavni del t. i. procesa deetatizacije, to je postopnega zmanjševanja državnih funkcij pri upravljanju gospodarstva in njihovega prenašanja na zaposlene delavce oziroma neposredne proizvajalce. Prvo obdobje delavskega upravljanja, v katerem so delavski sveti in upravni odbori prevzeli kolektivno odgovornost za poslovanje podjetij, se je začelo konec leta 1949 in je trajalo do leta 1954. Partijski ideologi so delavsko upravljanje obravnavali kot »instrument revolucije, stvar z družbeno politično vsebino«.⁵³ To je pomenilo, da ga niso nameravali omejiti le na operativno-poslovne zadeve. Delavski sveti so bili od vsega začetka predvideni kot oblike, v katerih se bosta lahko »vse bolj razvijala osebna ustvarjalna iniciativa in sposobnost posameznika«.⁵⁴

Edvard Kardelj je maja 1949 v govoru ob sprejemu zakona o ljudskih odborih napovedal, da bodo delavski sveti zelo pomembni za nadaljnje izpopolnjevanje socialistične metode vodenja gospodarstva. Priprave so se na zvezni ravni začele proti koncu leta 1949. Decembra so republiška sindikalna vodstva in izbrana državna podjetja prejela navodila za ustanovitev in delo delavskih svetov. Kot je bilo zapisano, »bodo delavski sveti dejavno sodelovali pri reševanju vseh najpomembnejših vprašanj podjetja in pomagali pri pospeševanju proizvodnje in dela v podjetju, zlasti še tistega, ki je bil povezan z uresničevanjem planskih nalog.« V Sloveniji so se volitve delavskih svetov začele januarja 1950. Do sprejetja temeljnega zakona o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji 27. junija

51 Fikfak, Prinčič, *Biti direktor*, str. 59.

52 Kidrič, SD, VI, str. 156-157.

53 ARS, AS 1589, III, šk. 4, Zapisnik konference s sekretarji okrajnih komitejev ZKS, 27. 1. 1953.

54 Delo, 1951, št. 2-3, Edvard Kardelj: Deset let ljudske revolucije, str. 66.

1950 je bilo v naši republiki izvoljenih 167 delavskih svetov.⁵⁵ Omenjeni temeljni zakon je podrobneje opredelil pristojnosti delavskih svetov. Najpomembnejše so bile potrjevanje temeljnih planov in sklepnih računov podjetja, upravljanje posameznih skladov in razdeljevanje tistega dela akumulacije, ki je ostala na razpolaganju podjetju.⁵⁶ Volitve v delavske svete so bile izvedene jeseni 1951.⁵⁷ Naslednje volitve so bile februarja in marca 1952. Z njimi se je še razširil krog ljudi, ki so imeli neposreden vpliv na upravljanje podjetja.

Obdobje prvega mandata delavskih svetov (1950-1952) označujemo predvsem kot čas pridobivanja izkušenj v lastnem delovanju in pravicah, saj je takrat veljavna gospodarska zakonodaja še ovirala kakršno koli samostojnost podjetja.⁵⁸ Tudi pogoji gospodarjenja so bili v prvem letu zaradi suše in posledic gospodarske blokade informbirojevskega tabora še vedno zelo slabi. Evforiji ob izvolitvi je sledila pasivizacija.⁵⁹ V naslednjih mesecih so bili delavski sveti tudi po partijskih ocenah zelo nedejavni.⁶⁰ Tako kot v številnih drugih slovenskih mestih se je tudi v Mariboru pokazalo, da člani delavskih svetov niso kos nalogi, zlasti v manjših mestnih in komunalnih podjetjih. Večina med njimi je bila premalo »razgledanih«, zato niso mogli resneje poseči v razprave o problemih s področja proizvodnje in finančnega poslovanja. V drugi polovici leta 1951 pa so postali delavski sveti v proizvodnih podjetjih bolj učinkoviti. Mestni komite jim je pripisal skoraj vse pozitivne premike v poslovanju mariborskih podjetij, od zmanjšanja števila nepotrebnih delovnih mest, smotrnejše izrabe surovin in reprodukcijskega materiala, večje skrbi za vzdrževanje strojev in večje ponudbe kakovostnejših izdelkov. Oktobra 1951 je poročal tudi o negativni plati njihovega delovanja, ki se je največkrat kazala v preveliki želji po večjem finančnem učinku. Problem je videl v tem, da proizvodna podjetja uresničitev tega cilja niso povezovala z večjo proizvodnjo, storilnostjo in delovno vnemo, temveč z zviševanjem cen izdelkom in ustanavljanjem lastnih prodajaln in celo gostinskih obratov.⁶¹ V splošni oceni delovanja delavskih svetov v Sloveniji leta 1951 so na področju industrije dobili sicer pozitivno oceno. Očitani pa so jim, da so pri svojih odločitvah bolj kot splošno državne upoštevali lokalne potrebe, da so si

55 Vodusek, *Začetki samoupravljanja*, str. 74-77.

56 Poleg zgoraj navedenih so bile med pristojnosti delavskega sveta še: sklepanje o gospodarjenju podjetja; izdajanje pravil podjetja; volitve, razrešitve in menjanje upravnega odbora; obravnavanje poročil o delu upravnega odbora, obravnavanje njegovih posameznih sklepov in sklepanje o odobritvi njegovega dela.- UL FLRJ, št.43/391, 5. 7. 1950, Temeljni zakon o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji in z višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih.

57 Skupaj je bilo leta 1950 v delavske svete in upravne odbore v Sloveniji izvoljenih 17.899 delavcev in uslužbencev. – Delo, 25. 3. 1951, Nov korak, str. 1.

58 Vodusek, *Začetki samoupravljanja*, str. 96.

59 Drnovšek, *Zapisniki*, str. 248.

60 ARS, AS 1589, III, šk. 1, Zapisnik 5. plenarnega zasedanja CK KPS, 16. in 17. 2. 1951.

61 Prinčič, Mariborsko gospodarstvo, str. 197-198.

premalo prizadevali za povečanje produktivnosti in da so pogosto zlorabili svoj položaj pri delitvi ustvarjenih presežkov. Na drugih gospodarskih področjih je bilo primerov spornih finančnih odločitev precej več. Še posebej v trgovini, kjer so delavski sveti ob podpori partijskih in sindikalnih organizacij vodili poslovno politiko, ki se ni skladala s socialističnimi načeli.⁶²

V drugem mandatnem obdobju (1952-1953) so delavski sveti lahko stopili korak naprej v svojem razvoju. Za to so obstajali najpomembnejši pogoji. Partijskemu vodstvu je bilo veliko do tega, da drugim republikam dokaže, da lahko delavski sveti delajo precej bolje.⁶³ Partijskim organizacijam je januarja 1952 naložilo, naj več pozornosti namenijo delu delavskih svetov in jim pomagajo preseči začetne težave.⁶⁴ Z uveljavitvijo novega gospodarskega sistema, ki je od podjetji zahteval večjo poglobitev v proizvodnjo, finance in komercialo in rentabilnejše poslovanje, ob tem pa jim zagotavljal večjo samostojnost od državne uprave, so se pogoji za njihovo delovanje izboljšali. Kot pokaže analiza delovanja delavskih svetov v Mariboru v letu 1952, so ti, z izjemo na področju obrti, prerasli začetne težave. Dnevni redi njihovi sej so bili vse daljši in so že zajemali preglede izvršitve proizvodnega in finančnega plana, obravnavo različnih pravilnikov, poročila o delovni disciplini, o delu upravnega odbora. Točka razno je bila običajno zelo široka, saj so pod to točko obravnavali tehnične, strokovne in druge probleme ter nepravilnosti v podjetju. Kljub napredku pa je mestna politika njihovo delo ocenila kot »nesprejemljivo«. Ne samo zaradi vedno večje izoliranosti delavskih svetov od njihove volilne delavske »baze«,⁶⁵ temveč tudi zaradi številnih primerov nezakonitega poslovanja podjetij, ki so bila dokaz, da so lastne interese postavljala nad višje, to je družbene interese. Najbolj vprašljiva so bila prizadevanja za čim večji komercialni dobiček, ki ni bil posledica večje proizvodnje in višje storilnosti, temveč povečevanja cen izdelkom in storitvam. Vedno pogostejša je bila nesmotrna poraba različnih skladov podjetij. Podjetja so težila za tem, da predvidena sredstva za plačni sklad in sklad lastnih sredstev čim prej porabijo, ker so se bala, da jim bodo v primeru preostanka sredstva pobrali. Podjetja so kršila predpise o prodaji osnovnih sredstev, prikrivala denarna sredstva, ki jih je bilo treba nakazati družbi, ali pa so si ta sredstva posojala brez vednosti pristojnih finančnih služb.⁶⁶ Tudi poročila iz drugih krajev v republici so govorila o tem, da so si delavski sveti napačno tolmačili svojo vlogo, saj so v nekaterih podjetjih nastopali kot političen organ in lastnik proizvodjalnih sredstev,⁶⁷ v drugih pa so svojo dejavnost zoževali na področje neposrednih

62 ARS, AS 1589, III, šk. 1, Zapisnik 6. plenarnega zasedanja CK KPS, 8. 1. 1952.

63 Drnovšek, *Zapisniki*, str. 250.

64 Ljudska pravica, 12. 1. 1952, Šesto plenarno zasedanje CK KPS, str. 1.

65 ARS, AS 1589, IV, šk. 1550, Zapisnik seje biroja MK KPS Maribor, 4. 2. 1952.

66 ARS, AS 1589, IV, šk. 1550, Zapisnik 5. seje MK KPS Maribor, 10. 11. 1952.

67 ARS, AS 1589, III, šk. 4, Referat Edvarda Kardelja ob obisku Železarne Jesenice, 21. 8. 1953.

operativnih tehničnih nalog v podjetju. Povsod pa so precej »mlačno preganjali pojave gospodarskega kriminala«. ⁶⁸ Tak razplet kaže, da so od oblasti propagirane vrednote padle na izpitu. Delavski sveti so postavili interese svojega okolja, svojega podjetja in osebne interese nad kolektivne in širše družbene interese.

Razmah »antisocialističnih« tendenc je spodbudil zahteve po spremembi oziroma nadgraditvi tistega dela zakonodaje o delavskem upravljanju, ki je obravnaval vlogo njegovih nosilcev, tj. delavcev. V razpravah so največ pozornosti namenili delovnemu kolektivu, to je skupnosti vseh zaposlenih v podjetju. Ugotovili so, da je zakonodaja iz leta 1950 to obliko samoupravne organiziranosti premalo upoštevala, saj ji je odredila le funkcijo izbire članov delavskega sveta in mu dala pravico odpoklica njegovih članov. Nova zakonodaja bi morala zaradi tega pristojnosti delovnega kolektiva pri upravljanju podjetja povečati do te mere, da bi postal njegov »prvi in vrhovni upravni organ«, ki bo odločal o njegovih najpomembnejših problemih. Vsi drugi organi in direktor bi morali biti delavskemu svetu v vsem odgovorni. ⁶⁹

Novi ustavni zakon ni sprejel tako široke zasnove delovnega kolektiva kot neke vrste skupščine v podjetju in končne pritožbene stopnje proti vsem odločbam. V dopolnjenem sistemu samoupravne organiziranosti proizvajalcev v gospodarstvu so delovni kolektivi dobili pravico, da »vodijo gospodarsko organizacijo neposredno in po delavskih svetih ter zborih kmetijskih zadrug.« Po tem predpisu je delovna organizacija sama postavljala svoje gospodarske plane, po izpolnitvi družbenih obveznosti je sama razpolagala s svojim dohodkom in v mejah svojega dohodka določala višino plačnega sklada. ⁷⁰ Tako so leta 1953 delavski sveti (in upravni odbori) postali izvršni organi delavskega samoupravljanja, njegovi nosilci pa delovni kolektivi.

KREPITEV OSEBNE ODGOVORNOSTI IN MEDREPUBLIŠKE SOLIDARNOSTI 1950-1954

Na začetku petdesetih let preteklega stoletja so nova miselnost in spremembe v ureditvi narekovale tudi premike na področju socialističnega vrednostnega sistema. Če si sposodimo besede Borisa Kidriča, se je po letu 1950 »močan naboj prizadevanj, ki se je prenesel iz vojne, upočasnil, zameglil, potemnel. Prišel je čas, ko je bilo treba vrsto posameznih stališč zamenjati«. ⁷¹ Kljub temu

68 Ljudska pravica, 1. 5. 1953, Delo gospodarskih komisij, str. 10.

69 GV, 24. 1. 1953, Za poglobitev in razširitev samoupravljanja podjetij, str. 1.

70 UL FLRJ, št.3/19, 14.1.1953, Ustavni zakon o temeljih družbene in politične ureditve FLRJ in o zveznih organih oblasti.

71 Drnovšek, *Zapisniki*, str. 261.

da »prave ideološke borbe ni bilo več«⁷² in da je »oblikovanje svobodne asociacije proizvajalcev zahteva(lo) preoblikovanje zavesti« in odpravo »slabega ostanka sovjetske prakse«, pa je vrednostni sistem še naprej temeljil na kolektivnih vrednotah. Zaradi njih se je človek po besedah Josipa Vidmarja na »vsakem mestu, ki ga bo zavzel v tej družbi, čutil enotnega z vsem ljudstvom, ki se bo čutil eno s tem ljudstvom«. Ravnanja tega človeka, ki bo »samozavesten, ker mu bo vselej znana vsa resnica o življenju njegove države, in miren, ker ga ne bo v nobenem primeru nihče skušal varati«, ne bo vodila »poslušnost, temveč ga bo vodilo spoznanje. Ker se bo čutil eno z ljudstvom, ne bo v njem koristoljubja, temveč bo prežet z budno skrbjo za dobrobit celote. Ker bo po zaslugi socialistične ureditve te države osvobojen sleherne skrbi za časa bolezni in starosti, ne bo nikdar varčeval s svojimi silami pri delu za skupnost, marveč jih bo trosil požrtvovalno in smotrno. Vse to mu bo dajalo redko samozavest in trdnost v vseh prilikah življenja«. ⁷³ Kljub temu da je vrednostni sistem na začetku drugega obdobja socialističnega razvoja ostal izrazito antiindividualistično naravnani, pa je vendarle že predvidel in tudi odprl večje možnosti za uveljavitev posameznika na delovnem mestu in pri upravljanju podjetja.

Komunistična partija je v obravnavanem obdobju ostala »vodilni štab izgradnje socializma« in je bila, kot je dejala Lidija Šentjurs članom tovarniških komitejev, »odgovorna za vse«. ⁷⁴ Ena od njenih nalog je bila, da preko svojih osnovnih organizacij organizira in vodi iniciativo delavcev in »skrbi, da postanejo delavci čedalje sposobnejši pri sodelovanju upravljanja podjetja«. ⁷⁵ Osnovne organizacije KPS/ZKS so bile odgovorne, da »vzgojijo« člane delavskega sveta in upravnih odborov tako, da bodo »dobro in pravilno vodili podjetje«, to je »v korist skupnosti in posameznikov«⁷⁶, in da se bodo organi delavske samouprave razvili tako, kot »objektivne razmere to dopuščajo«. ⁷⁷ Ko je politično vodstvo v letih 1952 in 1953 ugotovilo, da delavski sveti niso dejanski predstavniki demokracije in delavskih interesov«, je od partijskih komitejev in osnovnih organizacij v podjetjih zahtevalo okrepitev prizadevanj, da bodo izvoljena delavska predstavništva v večji meri opravljala svoje poslanstvo. ⁷⁸ S to nalogo pa je bilo povezano zelo delikatno vprašanje »diktiranja partijskih organizacij« in morebitnega spora med delavci in osnovno organizacijo, saj bi oboje lahko povzročilo veliko politične škode. Okrajnim komitejem je bilo svetovano, da se je

72 Prav tam, str. 280.

73 Ljudska pravica, 24. 3. 1950, 26. marec bo dan veličastne zmage našega delovnega ljudstva, str. 2.

74 Prinčič, Mariborsko gospodarstvo, str. 191.

75 Ljudska pravica, 1. 5. 1951, Kako delavci upravljajo Litostroj, str. 3.

76 Delo, 1952, št. 1, O delavskih svetih, str. 24.

77 ARS, AS 1589, III, šk. 1, Zapisnik 6. plenarnega zasedanja CK KPS, 8. 1. 1952.

78 ARS, AS 1589, III, šk. 4, Zapisnik posvetovanja vodilnega aktiva komunistov, 5. 6. 1953.

treba temu izogniti.⁷⁹ Leta 1954 so na 4. plenumu CK ZKJ sprejeli usmeritev, po kateri se osnovne organizacije neposredno ne bi več ukvarjale s proizvodnjo in poslovanjem podjetij, temveč bi se osredotočile na boj proti negativnim pojavom, kot so bili: partikularizem, direktorska samovolja, premajhna prizadevanja za povečanje delovne storilnosti, gospodarski kriminal, razsipnost in zapravljanje družbenega premoženja. Z njimi so se delavski sveti pa tudi drugi organi v podjetju do tedaj premalo odločno spopadli, v posameznih primerih pa so bili celo njihovi nosilci.

Nabor vrednot, ki so ostale obvezen spremljevalec gospodarske dejavnosti, se je v primerjavi s preteklim obdobjem precej zmanjšal. To je še posebej veljalo za vrednote splošno političnega in združevalnega značaja. Poleg socializma in socialistične demokracije je bila v ospredju še vedno jugoslovanska državna skupnost ter bratstvo in enotnost med njenimi narodi. V drugi skupini so bile vrednote, ki so bile povezane z graditvijo proizvodnih odnosov. Osrednje mesto je še vedno zavzemalo delo in vse, kar je bilo povezano z njim. Zlasti delovno ljudstvo in delovna disciplina. Prizadevanja za utrditev delovne discipline, katere cilj je bilo »prevzgojiti milijone drobnih proizvajalcev tako, da dobe nov odnos do dela«, so se usmerila na področje kmetijskega združništva, kjer jo je bilo precej težje uveljaviti kot v podjetjih.⁸⁰ Pojem budnosti, ki je še vedno pomenil »videti vse okoli sebe«, je poleg dejavnosti in poskusov »sovražnika, da se ugnezdi v naše ustanove ali podjetja«, zajel tudi nepravilen odnos do delavca v podjetju in primere razsipništva s splošnim ljudskim premoženjem.⁸¹ Simbolni pomen množičnega prostovoljnega dela, socialističnega tekmovanja in udarništva se je že leta 1950 zelo zmanjšal, z letom 1952 pa je skorajda ugasnil. Tako se je na začetku petdesetih let odprl prostor za pojav novih in spremenjenim gospodarskim pogojem bolj primernih socialističnih vrednot, ki so bile povezane z boljšim, skrbnejšim, to je rentabilnejšim poslovanjem in upravljanjem z zaupanimi proizvodnimi sredstvi.

Z letom 1950 se začenja vladajoča partija vse bolj ukvarjati s problemom uveljavitve osebne odgovornosti nosilcev političnih in upravljavskih funkcij na lokalni ravni. Na političnem področju si je CK KPS prizadevala na ravni okrajnih komitejev uskladiti načelo kolektivne odgovornosti z načelom osebne. Kot je dejal Miha Marinko, »gre za to, da se v okrajnih komitejih konča s prakso, da vsak član odgovarja samo za tisti sektor dela, ki mu je dodeljen, za vse ostalo pa se ne briga«, in da se v večji meri uveljavi »vzajemna odgovornost in kontrola« ter se uskladi z osebno odgovornostjo. Sama kolektivna odgovornost brez osebne odgovornosti bi se »sprevrгла v prazno frazo, v praktično neodgovornost, in neekspeditivnost v

79 ARS, AS 1589, III, šk. 4, Zapisnik konference s sekretarji okrajnih komitejev, 27. 1. 1953.

80 Komunist, 1950, št. 1, Socialistična preobrazba našega kmetijstva, str. 74.

81 Ljudska pravica, 7. 3. 1950, Govor maršala Tita na velikem predvolilnem zborovanju v Splitu, str. 1.

izvrševanju nalog bi se razbohotila v strahotna razmerja«. Zato mora uskladitev kolektivne in osebne odgovornosti dobiti »svoj izraz v medsebojni pomoči in vzajemni kontroli izvrševanja konkretnih sklepov oblastnih in drugih organov, ki so bili sprejeti na podlagi splošne partijske linije in državnega vodstva. Če bodo za izvršitev sprejetih sklepov nalagali osebno odgovornost posameznim članom, za časovno in pravilno izvedbo pa uveljavili princip kolektivne kontrole, potem se bodo naloge ekspeditivno reševale«. ⁸² Rezultati teh prizadevanj so v obravnavanih letih daleč zaostali za pričakovanji. Kot je ugotovil Boris Kraigher na sestanku najvišjega političnega aktiva poleti 1953, je bila »ena od bistvenih trenutnih slabosti, da so komunisti in tudi vodilni tovariši izgubili čut odgovornosti. V tem pogledu se dogajajo nemogoče stvari«, tako na republiški ravni kot tudi na lokalni in pri direktorjih, ki so » pogostokrat pozabili, da so komunisti in da morajo splošne potrebe bolj upoštevati kot potrebe podjetja, ki ga vodijo«. ⁸³

Edvard Kardelj je kot vodilni jugoslovanski partijski ideolog poudarjal, da ni dovolj, če ljudi naučijo, kako »neposredno delovati in ustvarjati nove socialistične odnose«, temveč jih je treba tudi »napraviti odgovorne za odločitve v vseh organih. To pa zato, ker »drugače namreč gleda na stvari človek, ki sedi na predavanju, kot pa človek, ki mora sam ukrepati in s svojim glasom konkretno odločati v delavskem svetu, ljudskem odboru in zadrugi«. Zato je bilo zanj bistveno, da se v organe družbenega samoupravljanja »pritegne čim več poštenih delovnih ljudi, ne glede na morebitne ostanke starih političnih prepričanj ali religiozних predsodkov pri njih. V delavskih svetih in še drugje se bodo ljudje srečali s konkretnimi problemi, ki se nanašajo na njihov lastni interes, zato ni strahu, da ne bi delovali v interesu delovnega človeka. Ta pa ne more biti drugačen kot socialističen«. ⁸⁴ Tudi Boris Kidrič, nosilec najpomembnejših gospodarskih funkcij v državi, je bistvo delavske samouprave videl v tem, da delavski sveti in upravni odbori »postanejo še bolj samostojni in odgovorni za upravljanje podjetij«. ⁸⁵ Zvezni gospodarski svet, ki ga je vodil, je že novembra leta 1950 sklenil, da je treba člane delavskih svetov »pozvati na odgovornost in jih zamenjati, če ne delajo kot je treba«. ⁸⁶ Takrat, in tudi še nekaj let kasneje, pa še ni bilo merila, po katerem bi določili materialno in moralno odgovornost posameznega člana delovnega kolektiva ter članov delavskega sveta in upravnega odbora v primeru slabega gospodarjenja podjetja. Po mnenju Edvarda Kardelja zato, ker se »posebno materialno odgovornost za slabo gospodarjenje ne da predvideti«. ⁸⁷ Drugi razlog je našel v premajhni odgovornosti upravnega odbora

82 ARS, AS 1589, III, šk. 4, Zapisnik republiške partijske konference, 22.-23. 9. 1950.

83 ARS, AS 1589, III, šk. 4, Zapisnik posvetovanja vodilnega aktiva komunistov, 5. 6. 1953.

84 Komunist, 1954, št. 7-8, Govor Edvarda Kardelja na III. kongresu ZKS, str. 8-9.

85 Delo, 12. 1. 1952, Razgovor tovariša Kidriča z delavskim svetom in delavci železarne na Jesenicah, str. 1.

86 Zapisnici Privrednog saveta, str. 683.

87 ARS, AS 1589, III, šk. 4, Referat Edvarda Kardelja ob obisku železarne Jesenice, 21. 8. 1953.

in direktorja za poslovni uspeh, saj so posamezne odredbe predpisovale sankcije, ki so v primeru slabega gospodarjenja prizadele le podjetje kot celoto. Leta 1953 so začeli pripravljati novo zakonodajo, ki naj bi bolj poudarila in natančneje »fiksirala« odgovornosti članov delavskih svetov do družbe. Hoteli so prekiniti s prakso kolektivne odgovornosti, ki je do tedaj v primeru nepravilnosti v podjetjih običajno zajela šestnajst do trideset ljudi, kar je »na koncu pomenilo, da ni bil nihče odgovoren«. ⁸⁸

V prvi polovici petdesetih let je bila še vedno v polni meri prisotna mednacionalna solidarnost na gospodarskem področju, ki pa je dobila nove razsežnosti. Prekinitev gospodarskih vezi z vzhodnimi socialističnimi državami in njihova ekonomsko-vojaška blokada sta pripeljali državo skorajda do bankrota, zato se je morala odreči (pre)ambicioznim razvojnim načrtom in vse razpoložljive materialne, denarne in človeške vire osredotočiti na dograditev nekaj deset energetskih objektov težke industrije in vojaških objektov. V spremenjenih razmerah se je morala Slovenija odreči svoji razvojni strategiji in prevzeti precejšen del izvoznih zadolžitev.

Po letu 1951 je razredna solidarnost med delavci in kmeti le občasno še prišla na dnevni red sestankov najvišjega partijskega organa. Slednji se je moral vedno bolj ukvarjati z upadanjem solidarnosti znotraj »vodilnega« delavskega razreda. Skoraj »običajen« je postal pojav, da so delavci v kovinski industriji z »neko zavistjo in srdom« gledali na zaposlene v tekstilni panogi, češ da dobivajo velike količine (tekstilnega) blaga brezplačno. Tekstilci so z »nejevoljo diskutirali o višjih povprečnih plačah v kovinski industriji«, vsa industrijska podjetja pa so »oporekala, da bi smeli peki, trgovci in živilci sploh imeti kakšen dobiček«. Vsako gospodarsko področje je torej branilo le »svoja stališča in svoje delo, češ da samo oni ustvarjajo presežke, drugi pa ne«. ⁸⁹

V naslednjih letih oblast ni pokazala večje pripravljenosti za povrnitev osebne poslovne pobude in z njo povezane večje samoodgovornosti posameznika. Osrednjo pozornost je še naprej namenjala kolektivni plati odgovornosti. V okviru samoupravne organiziranosti je torej krepila pristojnosti in tudi odgovornosti delovne skupnosti oziroma zbora delavcev in delavskega sveta. V času gospodarske reforme se je upravljavski in tudi finančni vpliv delavskih predstavnikov precej zmanjšal. V sedemdesetih letih, torej v času dogovornega gospodarstva, se je kljub večjim pristojnostim dejanska moč delavskih svetov še zmanjšala.

Na začetku šestdesetih let je zaradi odkritega spopada med gospodarsko bolj in manj razvitim delom države mednacionalna solidarnost izgubila svoj smisel in tudi upravičenost. Uveljavitev novih, bolj ekonomsko naravnanih vrednosti in meril, ki jih je zagovarjala mlajša generacija politikov, potem ko je konec

⁸⁸ ARS, AS 1589, III, šk. 4, Predavanje Edvarda Kardelja političnemu aktivu Ljubljane, 13. 11. 1953.

⁸⁹ ARS, AS 1589, III, šk. 42, Letno poročilo Mestnega odbora SZDL Slovenije v Mariboru, 9. 7. 1953.

petdesetih let prevzela vodilne položaje v republiki, je močno vplivala tudi na poslovne in še druge odnose med posameznimi podjetji, ustanovami in tudi lokalnimi skupnostmi. Odnosi so postali vse bolj sebični in zato moteni ter bolj konfliktni.

Kljub vedno večji pravni, ekonomski, organizacijski in ideološki zmedi v (jugoslovanskem) gospodarstvu pa je do njegovega razpada ostala živa solidarnost in povsod prisotna pripravljenost za pomoč, na najnižji ravni, to je med zaposlenimi delavci, prebivalstvom, šolarji in dijaki ter še med drugimi sloji in skupinami prebivalstva. Po vrnitvi kapitalizma v devetdesetih letih se je ta oblika skupinske pomoči hitro umaknila grobem in brezobzirnemu individualizmu. Pobralo jo je tako hitro kot spomladi zapadli sneg.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri:

ARS - Arhiv republike Slovenije

ARS, AS 546 - fond Sindikat delavcev in uslužbencev usnjarsko predelovalne industrije Jugoslavije, republiški odbor za Slovenijo

ARS, AS 1589 - fond Centralni komite KPS/ZKS

Objavljeni viri:

Kidrič, Boris. *Sabrana dela, V. in VI. knjiga*. Beograd: Komunist, 1985.

Drnovšek, Darinka. *Zapisniki Politbiroja CK KPS/ZKS 1945-1954*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000.

Privredna politika vlade FNRJ. Zapisnici privrednog saveta vlade FNRJ. II. knjiga, Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1985.

Časopisni viri:

Ljudska pravica, 1945, 1946, 1947, 1948, 1950, 1952, 1953

Ljudska pravica - Borba, 1953

Komunist, 1946, 1949, 1950, 1951

Delo (glasilo CK KPS), 1951

Gospodarski vestnik, 1953

Uradni listi:

Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije, 1950, 1953.

Literatura:

Biti direktor v času socializma. Med idejami in praksami (ur. Jurij Fikfak in Jože Prinčič). Ljubljana: Založba ZRC, 2008.

Čepič, Zdenko. Obravnava ključnih vprašanj povojnega gospodarskega razvoja v delu znanstveno-strokovnih ustanov predsedstva SNOS. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1986, št. 1-2, str. 113-150.

Hadalin, Jurij. Jugoslovansko-albanski gospodarski odnosi med letoma 1945 in 1992. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2007, št. 2, str. 131-150.

Ostovitljanov, K., V. *Socialistični gospodarski sistem in njegove prednosti pred kapitalističnim sistemom*. Ljubljana: Ekonomska in filozofska knjižnica, 1949.

Petletni plan za razvoj narodnega gospodarstva Ljudske republike Slovenije v letih 1947 do 1951. Ljubljana, 1947.

Prinčič, Jože. *Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu. Kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji (1945-1956)*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1992.

Prinčič, Jože. Mariborsko gospodarstvo v času prilagajanja socialistični ureditvi in miselnosti (1945-1953). V: Željko, Oset (ur.), Slana, Aleksandra (ur.), Lazarevič, Žarko (ur.). *Mesto in gospodarstvo: Mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju*. Ljubljana, Maribor: Inštitut za novejšo zgodovino, Muzej narodne osvoboditve Maribor, 2010, str. 159-201.

Ranković, Aleksander. Borba za nadaljnji razvoj naše dežele. *Komunist*, 1946, št. 1, str. 20-29.

Vlahović, Veljko. O nekaterih vprašanjih morale v delavskem gibanju. *Komunist*, 1949, št. 1, str. 119-130.

Vlahović, Veljko. O liku komunista. *Komunist*, 1946, št. 1, str. 42-56.

Vodušek, Jerca. *Začetki samoupravljanja v Sloveniji 1949-1953*. Maribor: Obzorja, 1983.

